

14. Dzwonkowski R. Losy duchowieństwa katolickiego w ZSSR 1917-1939. Martyrologium. – Lublin, 1998.
15. Dzwonkowski R. Kościół katolicki w ZSRR. 1917-1939: Zarys historii. – Lublin, 1997.
16. Чаплицкий Б., о., Осиповна И. Книга памяти – Мартиролог Католической церкви в СССР. – М., 2000.

Summary

The problems of organization of Roman-Catholic church at the territory of the Southern Ukraine during 1917-1930 are examined by the author of article; the conditions and peculiarities of interior transformation of components of organizational structure of church under the influence of social changes are explored.

А. І. Макарьська

ПРАВОСЛАВНІ МОНАСТИРІ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ АНТИЦЕРКОВНОЇ ПОЛІТИКИ ТА СЕКУЛЯРИЗАЦІЇ В 20-ТІ РР. ХХ СТ.

Останнім часом, в умовах незалежності України, церковно-монастирська тематика набула нового звучання. Починаючи з 1991 року, на території України відродилося близько 200 православних монастирів. Дедалі більше дослідників торкаються різних аспектів теми у своїх дослідженнях – як регіоналістичних, так і узагальнюючих. Це праці наступних авторів: Д. Блажейовського, Т. Бобко, Н. Ігнатової, О. Ігнатуші, Ю. Карманова, А. Киридон, В. Климова, О. Крайньої, І. Луковенко, Ю. Маринівського, О. Нестулі, В. Пащенко, Е. Слободянюк, Г. Степаненко, О. Шевченко.

Отже, використовуючи архівні джерела та історіографічні здобутки, спробуємо охарактеризувати перебіг антицерковної кампанії та секуляризації монастирського майна на теренах Південної України.

Зміни в чисельності та розміщенні православних монастирів в межах Півдня України протягом 20-х рр. ХХ ст., трансформація та руйнація їх традиційного організаційного устрою були зумовлені чіткими та планомірними діями радянського уряду.

Перемога у боротьбі за владу у жовтні 1917 року дала більшовикам можливість здійснити на практиці своє бачення політичного, економічного, культурного розвитку держави. Не в останню чергу це стосувалося ставлення до релігії [1, с.178].

Для початку нова влада 23 січня 1918 року прийняла спеціальний декрет РНК РСФРР «Про свободу совісті, церковні та релігійні товариства», згідно якого проголошувалася свобода віросповідання, а також право не сповідувати жодної релігії. Все майно, що належало релігійним організаціям оголошувалося народним [2, с.95-96].

В українському варіанті цього закону, який було видано через рік (у 1919 р.), пункту про націоналізацію релігійного майна не було, але ще через рік (а саме 3 січня 1920 р.) постановою РНК УСРР «Про погодження законодавчої практики УСРР та РСФРР в питанні про відокремлення церкви від держави» все майно релігійних установ все ж таки націоналізувалося [3, с.83].

Декрет УСРР «Про передання майна монастирських та інших церковних установ у відання народного комісаріату соціального забезпечення (НКСЗ)» від 17 травня 1917 року передавав НКСЗ усе майно, за виключенням храмів та предметів культового призначення, які були передані під контроль місцевих рад [3, с.87]. Землі та ліси, маєтки та будівлі сільськогосподарського призначення, підприємства, що пов'язані з сільським господарством і промисловістю були віддані під контроль відповідних комісаріатів [1, с.179].

Культове майно монастирів (як і решти молитовних будинків), що являло собою історичну, художню або археологічну цінність, а також речі з дорогоцінних металів мали передаватись до державного сховища Народного комісаріату фінансів, а решта речей повсякденного культового вжитку зараховувалися до державного фонду [3, с.120].

Органи НКВС постійно слідували за станом передачі монастирських будівель і цінностей. Це відображено у щорічних звітах губернських та окружних відділів культів відповідно до інструкції НКВС УСРР за №ч-160/с/203 від 12 січня 1926 р.

За даними НКВС станом на 1928 р. (директива НКВС до всіх окрадмінвідділів від 6 квітня 1928 р. ч. 274, в спішному порядку наказував зібрати відомості про кількість монастирів, черниць та ченців, що мешкали на території колишніх монастирів та мандрували по окрузі [4, арк.10], кількість та локалізація монастирів на теренах Південної та Східної України була такою:

На Дніпропетровщині – 4 монастиря (3 жіночих, 1 – чоловічий, та 1 жіночий скит):

1) Тихвінський (Тихонівський) жіночий монастир у м. Дніпропетровську – закрито, мав 2 молитовних споруди, що використовувалися під дитячий будинок для дефективних дітей. Кількість мо-

нашок, що проживали на території колишнього монастиря – 34; на території монастиря також збиралася релігійна громада у кількості 812 чоловік [5, арк.10зв.].

2) Йосипівський Свенцицький жіночий монастир Магдалинівського району, с. Мар'ївка, Богданівської сільради – діючий, мав 3 молитовних будинки. В одному проживали черниці (226 чол.) і два священики, а в інших двох розташовувався технікум [5, арк.10зв.]. Також на території монастиря збиралася релігійна громада кількістю 2657 чол., не тільки Магдалинівського, а й Катівського, Перещепинського, Павлоградського та інших районів, що оточували монастир [6, арк.51].

3) Знаменський жіночий монастир Григорівського району, с. Новогригор'ївка – діючий, мав 2 молитовних будинки, в одному з них жили монашки (130 чол.) і один священик, в іншому молитовному будинку та 20-ти господарських спорудах розміщувався радгосп. На території монастиря зафіксовано релігійну громаду, кількістю 1168 чол. [5, арк.10зв.].

4) Миколаївський Самарський чоловічий монастир – діючий, молитовних будинків – 1, та господарські споруди, що пізніше використовувалися під дитячий будинок для дефективних дітей. На території монастиря проживало 10 монахів [7, арк.13].

5) Скит Скорбящих від Йосипівського жіночого монастиря в с. Орловщина – діючий, на території проживало 30 монашок [7, арк.13].

На території Запоріжжя монастирів, черниць та ченців не було [6, арк.26], але на території округів, що пізніше ввійшли до складу Запорізької області (Мелітопольська округа) було зареєстровано 2 монастиря (1 жіночий та 1 чоловічий) – обидва на 1928 р. було закрито:

1) Інкерманський жіночий монастир м. Мелітополь – молитовний будинок використовувався комуніою, на його теренах також зареєстровано релігійну громаду [5, арк.12].

2) Кізілштатський чоловічий монастир у м. Генічеськ мав 1 молитовний будинок, що використовувався релігійною громадою у кількості 251 чол. [5, арк.12]. Самі ж корпуси знаходяться у віданні комунгоспу та зайняті під комуну. На території колишнього монастиря проживало 3 ченця [6, арк.34].

На території Херсонської округи було зареєстровано 4 монастиря – 2 жіночих та 2 чоловічих:

1) Благовіщенський жіночий монастир Херсонського району, розташовувався на березі Дніпра – зачинений у 1924 р., мав 2 молитовних будинки – Троїцький та Успенський собори. Троїцький собор – зачинено, ключі знаходились в управлінні культів; в середині собору знаходилось культове майно. Успенський собор використовувався під дитяче містечко ім. Петровського, у літню пору – під їдальню. Все майно з нього перенесено до Троїцького собору. На території колишнього монастиря мешкає 192 черниці [6, арк.48].

2) Корсунський чоловічий монастир Каховського району – розташовувався на березі Дніпра. Зачинений. Мав 3 молитовні будинки (1 великий собор і 2 малі церкви, 1 з яких - кладбищенська). Великий собор і одна мала церква зачинені, в середині знаходилось культове майно – в основному – іконописи. Основне релігійне майно роздано в різні релігійні громади по належним актам з відому НКВС. У кладбищенській церкві немає нічого, і так як вона має характер житлового будинку стоїть відчинена. Всі інші житлові будинки та інше спорудження знаходились у користуванні державного радгоспу «Перемога Революції», монахів на території монастиря вже не було [6, арк.48].

3) Бізюківський чоловічий монастир Бериславського району – також на березі Дніпра. На 1928 р. – зачинений. В розпорядженні монастиря було 3 церкви. Всі вони після закриття монастиря стояли цілі і порожні. Культового майна в середині не було. Одну церкву було зачинено, решта дві – вільні для входу. Всі житлові будинки знаходились в користуванні державного радгоспу «Червоний маяк». Ченці на території монастиря не мешкали [6, арк.48].

4) Олешківський жіночий монастир в с. Олешки того ж району. Зачинений. Мав у користуванні одну церкву – Успенську. Ця церква була огорожена від решти монастирських споруд великим муром, використовувалась релігійною громадою у 1384 чол. Всі житлові будинки та інші споруди знаходились у користуванні дитячого містечка «Червоні всходи». Черниці на території монастиря не проживали [6, арк.48].

Окрім того, на території Херсонської округи було зафіксовано 26 мандрівних ченців та 244 черниці [6, арк.48, 67].

На території Миколаївської округи існуючих монастирів, ченців і черниць не зареєстровано [6, арк.33], але на території Первомайської округи, що пізніше ввійшла до складу Миколаївської області, було зареєстровано 3 монастиря – 1 жіночий та 2 чоловічих:

1) Успенський чоловічий монастир Голованіського району, с. Ново-Кліново. Зачинений 28 грудня 1926 р. Мав 1 молитовний будинок, який використовувався трьома ченцями та релігійною громадою в кількості 50 чол. [5, арк.11зв.].

2) Жіночий монастир «Свєточ» Лисогорського району у селищі Бандурка Тарасівської сільради – діючий, мав 1 молитовний будинок, що використовувався черницями (37 чол.), чотирма священиками та релігійною громадою [5, арк.11зв.]. Громада, що користувалась Лисогірським монастирем мала 71,4 десятин землі та працювала на умовах колективу [6, арк.53].

3) Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир Данилівського району в с. Гуполово-Михайлівці – мав 1 молитовний будинок, в якому розташовувалася трудшкола та церква для прихо-

жан із с. Михайлівки. В монастирі також збиралась релігійна громада кількістю 50 чол. [5, арк.11зв.]. Монастир був новий, будівництво ще не закінчене, будинок для ченців націоналізовано, на території монастиря в землянці проживало 11 ченців [6, арк.53].

Окрім того, в різних районах округи мешкали 4 ченця та 6 черниць [6, арк.53].

На Одещині кількість закритих монастирів була найбільшою – сім. З них – 3 жіночих та 4 чоловічих, але всі вони на 1928 р. були зачинені [7, арк.33].

На території міста розташовувались наступні монастирі:

1) Чоловічий монастир «Андріївське подвір'я». Зачинений. Молитовний будинок – один, знаходився у веденні Житлкоопу, використовувався під клуб залізниці [6, арк.58]. Ченці на території колишнього монастиря не проживали [7, арк.38].

2) Чоловічий монастир «Іллінське подвір'я». Зачинений. Мав один молитовний будинок, що використовувався релігійною общиною. На території колишнього монастиря мешкало 2 ченця [6, арк.58].

3) Чоловічий монастир «Пантелеймонівське подвір'я». Зачинений. Мав один молитовний будинок, що використовувався під загальне житло студентів. Ченці на території колишнього монастиря не проживали [6, арк.58].

4) Михайлівський жіночий монастир. Зачинений. Мав один молитовний будинок, що знаходився у веденні релігійної громади та використовувався під помешкання. Черниці на території монастиря не проживали [6, арк.58].

5) Ще один Михайлівський жіночий монастир (знаходився на 9-й станції Середньої Фонтанки). Зачинений. Мав один молитовний будинок, в якому мешкала 51 черниця, що організували сільськогосподарську артіль [7, арк.40].

6) Успенський чоловічий монастир. Зачинений. Мав три молитовні будинки, що використовувала релігійна громада. Угіддя колишнього монастиря знаходились під дачами підприємства «Харчосмак» [5, арк.11]. На території колишнього монастиря проживало 4 ченця [7, арк.40].

7) Віровський жіночий монастир – розташовувався на території Захар'ївського району в с. Осиповка. Зачинений. Мав один молитовний будинок, що використовувався релігійною громадою та профшколою. Черниць на території колишнього монастиря не було [6, арк.58].

На території округи мешкало 32 мандрівних ченця, 35 черниць та 47 послушників [6, арк.58].

Таким чином, на території Південної України на 1928 р. було зареєстровано 10 жіночих та 10 чоловічих монастирів, більшість яких на цей час вже були зачинені. В межах та поза межами цих монастирів проживали 99 ченців, 985 черниць та 47 послушників.

Бентежить подальша доля такої величезної кількості чернецтва. Невелика їх частка почали створювати на місці колишніх монастирських господарств сільськогосподарські артілі, але скористатися в повній мірі прибутками з монастирських земель та підтримати життя на попередньому рівні чернецтву не вдалося. Не дивлячись на укладення договору про користування монастирським майном, влада знаходила будь-які приводи для пограбування артілей. Із закриттям монастирів чернечі трудові артілі припиняли діяльність [8, с.50].

Ченці та черниці змушені були або найматись на поденну роботу до селян, або знаходились на утриманні родичів. Майстрові ченці колишнього Корсунського монастиря працювали у селах Херсонщини кравцями, теслями [9, с.31].

Виселене чернецтво також формувало парафіяльне духовенство та поповнювало склад церковнослужителів. Ченці служили в громадах РПЦ, Синодальної та Істинно-православної церков. Колишніх насельників монастирів, багатьом з яких довелося жити на милостиню віруючих, жаліло та запрошувало до громади парафіяльне духовенство. В умовах нестачі кількості духовенства єпархіальні управління зі згоди мирян поповнювалися чернечими кадрами. Віруючим передусім імпонували такі риси поведінки чернецтва як зосередження на вирішенні церковних справ, чітке дотримання церковних канонів. Догматичний характер колишніх ченців, що виконували тепер роль священнослужителів відзначали навіть органи влади [8, с.52].

А влада завжди намагалась використовувати священнослужителів у своїх цілях: необхідно широко йти назустріч тим священикам, що пізнали свою помилку. Треба надати їм службу, яка б їх забезпечувала. Необхідно оточити їх атмосферою довіри і сприяння і по можливості широко використовувати для антирелігійної пропаганди. Такі вчорашні священики, що зреклись власної віри, зазвичай є гарними антирелігійниками, що добре знають селянську масу та вміють знайти до неї підхід [10, арк.13].

Ті ж ченці, що мешкали за межами монастирів і не мали постійного житла, сприяли поширенню серед віруючих релігійного вчення та опозиційних настроїв [8, с.51].

Закриття і виселення чернецтва – це був тільки перший етап нищення монастирів. Трагічно виглядає подальша доля будівель. Влада або одразу перетворювала чудові архітектурні споруди на звальще каміння, або прирікала їх на повільне руйнування. На кінець 20-х років більшість будівель віддано під сільгоспартілі, будинки для безпритульних дітей, медичні та навчальні заклади, військові частини [11, с.108].

Доля православних монастирів Півдня України, як і всієї України у 20-ті рр. XX ст. була трагічною. Влада робила все, щоб зруйнувати традиційний устрій цих останніх оплотів віри. Монастирі закривали, будівлі використовували для громадських потреб, культове майно описували та віднімали, мешканців монастирів прирікали на жебрацтво. Такий стан речей повністю відповідав партійному курсу, що активно займався антирелігійною пропагандою з метою викорінення «мракобісся» з трудящих мас.

Джерела та література

1. Луковенко І.Г. Законодавче оформлення правового статусу релігії в УРСР в 20-х – 60-х рр. XX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2005. – №3.
2. О религии и церкви: Сборник документов. – М., 1965.
3. Законодавство про релігійні культи (збірник документів і матеріалів). – К., 1971.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1054.
5. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1064.
6. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.2. – Спр.958.
7. ЦДАВО України. – Ф.5. – Оп.3. – Спр.1065.
8. Бобко Т.Г. Руйнування інституту чорного духовенства в 20-ті – 30-ті рр. XX ст. // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. – Запоріжжя, 2004. – Вип. 12.
9. Сповідь на голгофі. Альманах. – Херсон, 2001.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України (м Київ). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1772.
11. Слободянюк Е. Монастирі України: історія нищення // Київська старовина. – 1995. – №1.

Summary

Changes in number and accommodation of orthodox monasteries in the South of Ukraine, transformation and destruction of their traditional device, have been caused by precise and resolute actions of the Soviet authority. In the article changes of destruction of monasteries of the South of Ukraine, the further destiny of buildings, the grounds, cult property and the population of monasteries is considered. It is tracked antireligious activity of the governments in relation to orthodox monasteries in the South of Ukraine.

В. Г. Космина

СИСТЕМНА СОЦІОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ Н. ЛУМАНА ТА ЇЇ ЗАСТОСУВАННЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ

Тема Українського Голодомору належить до числа тих резонансних суспільно-політичних проблем, які «випробовують на міцність» саму історичну науку. Світова історіографія знає безліч випадків, коли ті чи ті трактування подій навіть багатовікової давності викликали гострі внутрішньополітичні й міжнародні суперечки та конфлікти. Останнім часом гострі дискусії, передусім, в Україні й Росії, розгорілися навколо проблеми Великого голоду в СРСР 1932–1933 рр., від якого найбільше постраждала саме Україна. 28 листопада 2006 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», Стаття 1 якого констатує: «Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу» [1, с.504]. Багато російських політиків і державних діячів виступили проти такої інтерпретації Голодомору. А 2 квітня 2008 р. Держдума Росії ухвалила Заяву «Пам'яті жертв голоду 30-х років на території СРСР», в якій засудила «режим, що зневажив життям людей заради досягнення економічних і політичних цілей», але при цьому багатомільйонні жертви по суті потрактувала лише як «величезну ціну за індустріалізацію, за гігантський економічний прорив, що відбувся в ті роки» і категорично заявила, що ця трагедія «не мала і не має міжнародно встановлених ознак геноциду» [2].

Така протилежність оцінок ряду аспектів Голодомору з боку вищих представницьких і законодавчих органів та політиків двох держав постає доволі логічною з огляду на різницю в їхніх внутрішньо- і зовнішньополітичних цілях, особливо з урахуванням проголошуваних Росією спадкоємності й правонаступництва щодо колишнього СРСР. За цих обставин цілком зрозумілим є і відповідний резонанс у зорієнтованих на політику суспільних колах та ЗМІ. Показовим є Інтернет. Пошукова система Yandex фіксує наявність понад 21 тис. сторінок з документами, що містять українське словосполучення «геноцид українського народу», і понад 33 тис. сторінок з російським словосполученням «геноцид украинского народа», з них 14 тис. – на українських сайтах (англomовний Інтернет тут також представлений в основному українськими та російськими сайтами). При цьому в першому випадку вказане визначення подається зазвичай як належне, а в другому домінує критичне ставлення до нього.